

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Професіоналізм психолога залежить від наявності спеціальних здібностей, серед яких провідними, на думку багатьох дослідників, є соціальний інтелект (М.О. Амінова, М.В. Молоканов та ін.).

Проблеми соціального інтелекту розглядалися в роботах О.О.Бодальова, М.О. Амінова, О.С. Михайлової (Альошиної), В.М.Кунціної, Е. Торндайка, Дж. Гилфорда, Г. Айзенка, Г. Гарднера, Г.Олпорта, Н. Контора та ін. При цьому психологічні механізми соціального інтелекту вивчені недостатньо, також на недостатньому рівні вивчені прояви соціального інтелекту в професійній діяльності. Це пов'язано з відносною новизною самого поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. Хоча на даний момент накопичені знання про соціальний інтелект у рамках досліджень структури загального інтелекту (Г. Айзенк, Д. Векслер, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейн та ін.), однак залишаються відкритими питання, пов'язані з виділенням структури, факторів та умов його розвитку в професійній підготовці спеціалістів різного профілю. Все це стосується й проблеми професійної компетентності психолога. Це зумовило мету дослідження, яка полягала у визначенні на теоретичному та емпіричному рівнях особливості прояву соціального інтелекту як складової частини професійної компетентності практичних психологів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) розкрити зміст поняття професійна компетентність особистості; 2) розкрити змістовні характеристики соціального інтелекту в контексті професійної компетентності практичних психологів; 3) емпірично визначити особливості розвитку соціального інтелекту в майбутніх практичних психологів.

Розв'язуючи перше завдання нашого дослідження, зазначимо наступне.

У вітчизняній психології поняття «компетентність» містить у собі знання, уміння, навички, а також способи виконання діяльності (О.П.Журавльов, Н.Ф. Талізін, Р.К. Шакура, О.І. Щербаков та ін.).

Серед дослідників немає єдиної думки щодо природи й змісту компетентності людини в тій або іншій сфері професійної діяльності. Аналіз і узагальнення досліджень проблеми компетентності дозволили позначити позиції різних авторів. Дж. Равен (1999) компетентність розглядає як сукупність знань, умінь і здібностей, які виявляються в особистісно значимій для суб'єкта діяльності. При цьому передбачається, що найбільш важливу роль при визначенні компетентності грає саме цінність діяльності для суб'єкта. Для її оцінки передбачається спочатку вимірювати цінність діяльності й лише потім - сукупність внутрішніх засобів, за допомогою яких суб'єкт досягає певного результату в даній діяльності.

Так, А.К. Маркова (1996) розглядає компетентність як індивідуальну характеристику ступеня відповідності вимогам професії, як психічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, як володіння людиною здатністю й умінням виконувати певні трудові функції.

Інший підхід до розуміння компетентності спостерігається в зарубіжній науковій літературі (П. Вейлл, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі). Компетентність представляється інтегральним поняттям, у якому можуть бути виділені кілька рівнів:

- компетентність - здатність до інтеграції знань та навичок і їхнього використання в умовах швидко мінливих вимог зовнішнього середовища;
- концептуальна компетентність;
- компетентність в емоційній сфері, в області сприйняття;
- компетентність в окремих сферах діяльності.

На думку Е.М.Огарьова, компетентність характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільної праці.

Матеріали щодо професійної компетентності знаходимо в теорії педагогічної освіти. Зокрема, поняття «професійна компетентність» позначає сукупність професійно обумовлених вимог до вчителя й уживається з такими термінами, як «кваліфікаційна характеристика», «професіограма особистості», «професійна готовність», «професіоналізм» (Є.І. Рогов, Н.В. Кузьміна, О.М. Шиян та ін.).

Аналіз та узагальнення матеріалів з професійної компетентності визначив нашу позицію щодо цього поняття. Під професійною компетентністю ми розуміємо особисті можливості посадової особи, її кваліфікацію (знання досвід), що дозволяють брати участь у розробці певного кола рішень або вирішувати самій завдяки наявності в неї певних знань, навичок.

Вирішуючи друге завдання нашого дослідження, зазначимо, що поняття "соціальний інтелект" уперше використав Е. Торндайк (1920). Автор прирівняв його до здатності людини мудро чинити в людських відносинах.

В.М.Кунціна вважає, що соціальний інтелект – глобальна здібність, котра виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції, ці риси обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і прийняття рішень[8].

Г.Айзенк (1979) дав іншу трактовку цьому термінові. Він розуміє соціальний інтелект як результат розвитку загального інтелекту під впливом зовнішніх соціокультурних умов.

Г. Олпорт (1937) описує соціальний інтелект як особливу здібність правильно думати про людей, прогнозувати їх поведінку і забезпечувати адекватне пристосування у міжособистісних взаємодіях. Автор виділив набір якостей, котрі забезпечують краще розуміння інших людей; у структуру цих якостей соціальний інтелект входить як окрема здібність.

Дж. Гілфорд розглядає поняття соціальний інтелект як здатність, що визначає успішність оцінки прогнозування й розуміння поведінки людей.

У вітчизняній психології проблема соціального інтелекту розглядалася під кутом розуміння людини людиною (О.О. Бодальов), соціального мислення (К.О. Абульханова-Славская), міжособистісної взаємодії (М.М. Обозов), комунікативної компетентності (Ю.М. Ємельянов).

Якщо говорити про різні підходи, то виділяється соціальний інтелект, як здатність (О.С. Михайлова, Г. Олпорт), соціальний інтелект розглядається за аналогією з абстрактним інтелектом (Дж. Гілфорд, Г. Айзенк, Х. Гарднер), Розглянуті нами сучасні дослідження визначають соціальний інтелект як складну інтегральну здатність, що має свою структуру.

Г. П. Горанюшкіна (2003), аналізуючи дане поняття, указує, що формування соціального інтелекту визначають соціальна перцепція, соціальна сензитивність, соціальне мислення, рефлексія й емпатія. Вона пропонує трехрівневу модель соціального інтелекту:

- 1) рівень потенційних можливостей (включаються наступні компоненти: когнітивний - рефлексія, самооцінка; емотивний - здатність до емпатії);
- 2) рівень актуальних можливостей (виділяються такі фактори соціального інтелекту, як здатність передбачати наслідки ситуацій, розуміти невербальну експресію та ін.);
- 3) результативний рівень (відзначаються наступні компоненти: комунікативний – взаємодія в групі, гнучкість поведінки; організаційний – уміння планувати, комплексний – соціально-психологічний статус).

На думку В.М.Кунціної [8] соціальний інтелект — багатогранна складна структура, котра має наступні аспекти.

1. Комунікативно-особистісний потенціал — комплекс властивостей, котрі полегшують або утруднюють спілкування. На його основі формується психологічна контактність і комунікативна сумісність. Це основний стрижень соціального інтелекту.

2. Характеристики самосвідомості — почуття самоповаги, свободи від комплексів, упевненість, відкритість новим ідеям.

3. Соціальна перцепція — соціальне мислення, соціальна уява, здібність до розуміння і моделювання соціальних явищ, розуміння людей і їхніх мотивів.

4. Енергетичні характеристики — психічна і фізична витривалість, активність, слабка виснаженість.

За Е. Торндайком, існує три види інтелекту:

- абстрактний інтелект як здібність розуміти абстрактні вербальні і математичні символи і здійснювати з ними будь-які дії;
- конкретний інтелект як здібність розуміти речі і предмети матеріального світу і здійснювати з ними будь-які дії;
- соціальний інтелект як здібність розуміти людей і взаємодіяти з ними.

Серед інших підходів до проблеми соціального інтелекту можна виділити підхід Н.А. Кудрявцевої. Інтелектуальний підхід, на її думку, — це коло психічних властивостей і механізмів, котрі визначають прогресивні зміни інтелекту. Його ключовими компонентами є інтелектуальний статус, пізнавальна мотивація, здібність до самовідображення і самовизначення, а також розумова працездатність. Важливим компонентом у структурі соціального інтелекту є також самооцінка людини.

М.Аргайл (1960) велику увагу приділяє проблемі соціальної перцепції, розумінню людьми один одного, робиться спроба розкрити природу і структуру соціального інтелекту.

У зарубіжній психології існує концепція соціального інтелекту, в якій акцент робиться на когнітивних стилях. Так, Н. Контор прирівнює соціальний інтелект до когнітивної компетентності. Саме соціальний інтелект дозволяє індивіду пристосуватися до життєвого оточення. Основними змістовними компонентами соціального інтелекту є здібність до розв'язання практичних завдань, вербальні "здібності" і соціальна компетентність[8].

У сучасній науці розроблена цілісна концепція соціального інтелекту, створений комплекс методик його виміру. Так, Дж. Гілфорд і М. Саллівен розробляють тест для дослідження соціального інтелекту, котрий широко використовується в психологічних дослідженнях.

Особливу актуальність має проблема розвитку соціального інтелекту в практичних психологів, професійна діяльність яких базується на безпосередній

взаємодії з людьми та наданні їм психологічної допомоги. На думку багатьох дослідників (Н.А. Амінова, М.Л. Кубишкіна, М.В. Молоканов, О.Л. Южанінова та ін.) особистісні якості психолога виступають найважливішим фактором успіху його професійної діяльності [3]. З цієї точки зору домінуючим виявляється вивчення його у взаємозв'язку з особистісними якостями, що дозволяє виявити місце соціального інтелекту в професійній діяльності та особистісному розвитку практичного психолога.

Аналіз спеціальної літератури [1,4,8] дозволяє нам зробити висновок, що із безлічі особистісних якостей, які необхідні успішному психологу-консультанту, є складові компоненти структури соціального інтелекту. Відзначимо, що для кожного етапу психологічного консультування пріоритетним буде свій компонент соціального інтелекту. Компоненти соціального інтелекту проявляються в умінні використовувати вербальні та невербальні методи передачі інформації, дізнаватися про клієнта як можна більше, реконструювати всі деталі контексту бесіди, який досліджується, прогнозувати результат виконаної роботи та ін.

Узагальнюючи різні підходи щодо природи соціального інтелекту ми прийшли до висновку, що успішність діяльності практичного психолога може бути забезпечена при наявності високого рівня соціального інтелекту.

Емпіричне дослідження соціального інтелекту майбутніх психологів досліджувалося за допомогою методики Дж. Гілфорда та М. Саллівена (адаптація методики здійснена О.С. Михайловою (Альошиною)) [4]. Застосовувався також метод спостереження та бесіди. В дослідженні прийняли участь 50 студентів 5-го курсу Інституту психології ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. Діагностика рівня соціального інтелекту відбувалася на практичних заняттях з психології.

Для оцінки рівня сформованості складових соціального інтелекту нами були проаналізовані показники за субтестами методики Дж. Гілфорда. Як видно з таблиці 1, в цілому спостерігаються не високі показники по субтестам. Це дає можливість казати про недостатньо розвинені вміння досліджених передбачати дії людей на основі аналізу ситуацій спілкування, спираючись на розуміння почуттів, наміри учасників комунікативного процесу, про недостатню чутливість їх до відтінків людських взаємовідносин.

Результати діагностики (таблиця 1) за тестом Дж. Гілфорда засвідчили наступне.

Умовні позначення: пізнання результатів поведінки (П1); пізнання фактів поведінки (П2); пізнання змін поведінки (П3); пізнання систем поведінки (П4); композитна оцінка рівня соціального інтелекту (П5).

Оцінка рівня розвитку показника «пізнання результату поведінки» (П1) показала, що більшість випробуваних (48%) мають середній рівень розвитку даного показника. Загалом, особи з таким рівнем розвитку показника вміють передбачати наслідки поведінки, подальші вчинки людей, ґрунтуючись на розумінні почуттів думок намірів учасників спілкування. Вони також вміють чітко вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети.

Таблиця 1

Кількість випробуваних розділених в залежності від рівня розвитку показників соціального інтелекту за методикою Дж. Гілфорда (в %)

Рівень	Показники				
	Субтест № 1 П1	Субтест № 2 П2	Субтест № 3 П3	Субтест № 4 П4	Композитна оцінка П5
Низький	6	8	6	10	4
Нижче середнього	26	30	28	40	56
Середній	48	50	48	32	24
Вище середнього	4	2	12	10	8
Високий	16	10	6	8	8

Аналіз результатів тестування за показником «пізнання фактів поведінки (П2) засвідчив, що порівняно з показником (П1) спостерігається дещо менша кількість випробуваних (12%), що виявили рівні вище середнього та високі. Решта рівнів розподілилися за кількістю випробуваних приблизно однаково за показниками (П1) і (П2). Результати спостереження засвідчили спроможність випробуваних орієнтуватися у спілкуванні головним чином на вербальний зміст повідомлень. І тому вони можуть помилятися в розумінні смислу слів партнера по спілкуванні.

Розгляд результатів тестування за показником П3 (пізнання змін поведінки) показало, що порівняно з показниками П1 і П2 спостерігається дещо більша кількість випробуваних, що виявили різні рівні даного показника. Студенти з середнім та високим рівнем здатні знаходити відповідний тон спілкування з різними людьми і різних ситуаціях і мають великий репертуар ролівої поведінки. Студенти з низькими оцінками за даним тестом погано розпізнають різні смисли які можуть приймати одні і ті ж самі вербальні повідомлення в залежності від характеру взаємовідношення людей і особливостей ситуації спілкування.

Наступний показник за методикою Дж. Гілфорда – «пізнання систем поведінки» (П4). Як показують узагальнення отриманих даних, половина випробуваних виявили рівні нижче середнього та низький, чого не спостерігалось під час розглядання попередніх показників (П1-П3).

Характеризуючи особливості комунікативної діяльності осіб з високими оцінками за показником П4 зазначимо, що вони вміють аналізувати складні ситуації спілкування, розуміють логіку їх розвитку, знаходити причини відповідної поведінки та ін. Особи з низькими оцінками за даним показником зазнають труднощі під час аналізу ситуації міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємовідносин між людьми.

Розгляд композитної оцінки соціального інтелекту (П5), яка визначається на основі розглянутих показників тесту Дж. Гілфорда, показав, що студенти виявили високій (8%), середній (24%), нижче середнього (56%), та низький (4%) рівні розвитку даного показника. Тобто, ми бачимо, що переважна більшість випробуваних (60%) виявили низький та нижче середнього рівні композитної оцінки соціального інтелекту.

Особи, які отримали високу оцінку соціального інтелекту здатні розуміти поведінку людей, прояви невербального спілкування, успішно прогнозувати поведінку людей в тих чи інших обставинах. Їм притаманна доброзичливість, фактичність, товарищескість, інтерес до інших людей. Особи з низьким соціальним інтелектом зазнають труднощів у розумінні та прогнозуванні поведінки людей, що перешкоджає їхній соціальній адаптації. Низький рівень соціального інтелекту може бути скорегований під час активного соціально-психологічного навчання.

У цілому, дослідження рівня розвитку соціального інтелекту за методикою Дж. Гілфорда виявило, що більшість випробуваних за показниками даних субтестів (пізнання результатів поведінки (П1); пізнання фактів поведінки (П2); пізнання змін поведінки (П3); пізнання систем поведінки (П4) знаходяться на рівнях середньому та нижче середнього. Це вказує на те, що вдосконалення соціального інтелекту є актуальною проблемою для майбутніх практичних психологів.

Проведене дослідження підтверджує необхідність розробки та впровадження програми розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів. Головними завданнями даної програми є:

- 1) розвиток здібності розуміти загальні вагомні ознаки в різноманітних невербальних реакціях людини;
- 2) розвиток здібності розуміти зміни схожих вербальних реакцій в залежності від контексту;
- 3) розвиток здібності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людини в різноманітних ситуаціях та ін.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки.

1. Соціальний інтелект – це інтегральна інтелектуальна здатність, яка визначає успіх в спілкуванні та соціальній адаптації, об'єднуюча та регулююча пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людину як партнера по спілкуванню чи групи людей). Разом з необхідними спеціальними здібностями, знаннями та навичками, а також позитивною мотивацією та рисами характеру, соціальний інтелект можна розглядати як одну з умов успішного розвитку мислення, навчання та виконання професійної практичної і наукової діяльності, а також соціальної самостійності особистості.

2. Проведене емпіричне дослідження надало змогу оцінити можливості майбутніх психологів стосовно спілкування на професійному рівні. Важливою умовою такого спілкування виступають властивості особистості, уміння, навички, які можна узагальнити поняттям соціальний інтелект.

3. Дослідження рівня розвитку соціального інтелекту за методикою Дж. Гілфорда виявило, що більшість випробуваних знаходяться на рівнях середньому та нижче середнього. Це вказує на те, що вдосконалення соціального інтелекту є актуальною проблемою для майбутніх практичних психологів.

4. Дослідження рівня розвитку соціального інтелекту дозволило визначити головні тенденції розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів, а саме, переважна більшість випробуваних виявляють середній рівень соціального інтелекту. Цей факт вказує на те, що випробовувани мають достатні потенційні можливості для вдосконалення індивідуально-психологічних особливостей, які зумовлюють рівень розвитку соціального інтелекту. Тобто, дана група випробуваних за допомогою соціально-психологічних тренінгів, методів самовиховання можуть значно підвищити рівень соціального інтелекту.

1. *Аминов Н.А., Молоканов М.В.* Социально - психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов // Вопросы психологии. - 1992. – М 1. -С 74-83.
2. *Калина Н.Ф.* Диагностика социального интеллекта личности // Журнал практикующего психолога. - 1999. - №5. - С. 159-178.
3. *Карандашев В.Н.* Психология. Введение в профессию. - М.: Смысл, 2003. - 382 с.
4. *Михайлова (Алешина) Е.С.* Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя. -2-е изд. - СПб.: ГП «ИМАТОН». 1999. - 56 с.
5. *Познание человека человеком (возрастной, гендерный, этнический и профессиональный аспекты) / Под ред. А.А Бодалева, Н.В. Васиной.* - СПб.: Речь, 2005. - 324 с.
6. *Кузьмина Н.В.* Методы исследования педагогической деятельности. – М., 1970.
7. *Рогов Е.И.* Учитель как объект психологического исследования: Пособие для школьных психологов по работе с учителем и педагогическим коллективом. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1998.- 496 с.
8. *Куницина В.Н., Казаринова Н.В., Погорельца В.М.* Межличностное общение. Ученик для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

Подано до редакції 14.10.08

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается проблема развития социального интеллекта личности. Исследуется вопрос о роли социального интеллекта в развитии профессиональной компетентности практических психологов.

SUMMARY

The article analyses development of social intelligence of person; investigates the role of social intelligence in development of professional competence of practical psychologists.
